

Ο ΘΡΟΝΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

—Ο οικισμός και το ιερό των Αμυκλών

Τιμώντας τη σχέση του Απόλλωνα με τον Υάκινθο, οι Λάκωνες γιόρταζαν τα Υακύνθεια στο Αμυκλαίον, λίγο έξω από τη Σπάρτη, σ' ένα τοπίο μαγευτικό που κατοικείτο ήδη από την Εποχή του Χαλκού. Το 2005 το Ερευνητικό Πρόγραμμα Αμυκλών ανέλαβε την περάτωση των ανασκαφών που είχαν ξεκινήσει στα τέλη του 19ου αιώνα, τη μελέτη και δημοσίευση παλαιών και νέων ευρημάτων και την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου.

2200 π.Χ.
έως
600 μ.Χ.

01

Αμύκλες: Τα κυκλικά
ορύγματα υποδηλώνουν
την ύπαρξη προϊστορικού
οικισμού.

Φωτ.: Κ. Ξενικάκης.

ΔΡ ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΑΙΖΟΣ

Επίκουρος Καθηγητής

Τμήμα Αρχαιολογίας, Βιβλιοθηκονομίας, Μουσειολογίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Ο χώρος

Στο λόφο της Αγ. Κυριακής και την ευρύτερη περιοχή, περίπου 5 χλμ. νοτίως της Σπάρτης, φιλοξενούνταν κατά την αρχαιότητα τόσο ο οικισμός Αμύκλαι όσο και το ιερό του Απόλλωνα, το Αμυκλαίον. Ευδιάκριτα είναι η γεωφυσική ιδιαιτερότητα του φυσικού περιβάλλοντος και το πλεονέκτημα αυτής της θέσης εξαιρετικού κάλλους, που ατενίζει τον μαγευτικό κάμπο του Ευρώτα, έχοντας στα δυτικά τους όγκους του Ταΰγετου και στα ανατολικά την οροσειρά του Πάρνωνα (εικ. 5). Όπως παραδίδει ο Πολύβιος (*Ιστ.* 5.19.2), «αί δ' Αμύκλαι καλούμεναι τόπος ἐστὶ τῆς Λακωνικῆς χώρας καλλιδενδρότατος καὶ καλλικαρπότατος», κάτι που επιβεβαιώνει και η σημερινή εικόνα του χώρου. Ο ίδιος αναφέρει αμέσως μετά (*Ιστ.* 5.19.3) ότι «ὕπάρχει δὲ καὶ τέμενος Ἀπόλλωνος ἐν αὐτῷ σχεδὸν ἐπιφανέστατον τῶν κατὰ τὴν Λακωνικὴν ἱερῶν», υπογραμμίζοντας με αυτό τον τρόπο τη σημασία του Αμυκλαίου, το οποίο, μαζί με τα ιερά της Χαλκιοίκου Αθηνάς και της Ορθίας Αρτέμιδος, ξεπερνούσε κατά πολύ τις ανάγκες της τοπικής θρησκευτικότητας, εκτονώνοντας τόσο τα καθημερινά αιτήματα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, όσο και τις πιεστικές εντάσεις του ιστορικού βίου της Σπάρτης.

Η σημασία που είχαν ο οικισμός, το ιερό και οι συνδεδεμένες με αυτό λατρευτικές εκδηλώσεις των Υακινθείων για τον πληθυσμό της Λακωνίας μέχρι και την Ύστερη Αρχαιότητα τεκμηριώνονται από αρχαίες γραπτές πηγές και επιγραφές.

Οι βασικότερες πηγές που έχουμε στη διάθεσή μας είναι ο Όμηρος (*Ιλ.* Β 584), ο Πausanίας (3.18.6–16, 3.19.1–5) και ο Αθήναιος στους *Δειπνοσοφιστές* (4.139δ–φ, 6.232α).

Η ιστορία της έρευνας

Με βασικό εφόδιο τις περιγραφές του Pausanias και με στόχο την αναζήτηση των γνωστών μνημείων της Λακωνίας, οι περιηγητές του 18ου και του πρώιμου 19ου αιώνα, με κύριους εκπροσώπους τους William Leake και Charles Lenormant, το 1805 και 1829 αντίστοιχα, ταύτισαν το λόφο της Αγ. Κυριακής με τη θέση του ιερού. Πρώτος ο Adolf Furtwängler, ωστόσο, αναγνώρισε το 1878 αρχιτεκτονικά λείψανα των μνημείων του, εντοχισμένα στην παλιά εκκλησία του λόφου. Οι συστηματικές έρευνες για την επιστημονική τεκμηρίωση και την αποκάλυψη του Αμυκλαίου και των βασικών μνημείων που το απαρτίζουν, δηλαδή του θρόνου, του βωμού και του περιβόλου, ολοκληρώθηκαν σε τρεις περιόδους: Το 1889/90 και το 1904/07 από τον Χρήστο Τσουντα και τον Ernst Fiechter αντίστοιχα, με εντολή της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, και το 1925 από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και τον τότε διευθυντή του Ernst Buschor.

Βιβλιογραφικά, το Αμυκλαίο αποτέλεσε φυσικά αφορμή για πολυάριθμες δημοσιεύσεις, με εκτενέστερες τη διδακτορική διατριβή της Καίτης Δημακοπούλου (1982) με θέμα το ιερό των Αμυκλών κατά την Εποχή του Χαλκού, καθώς

02

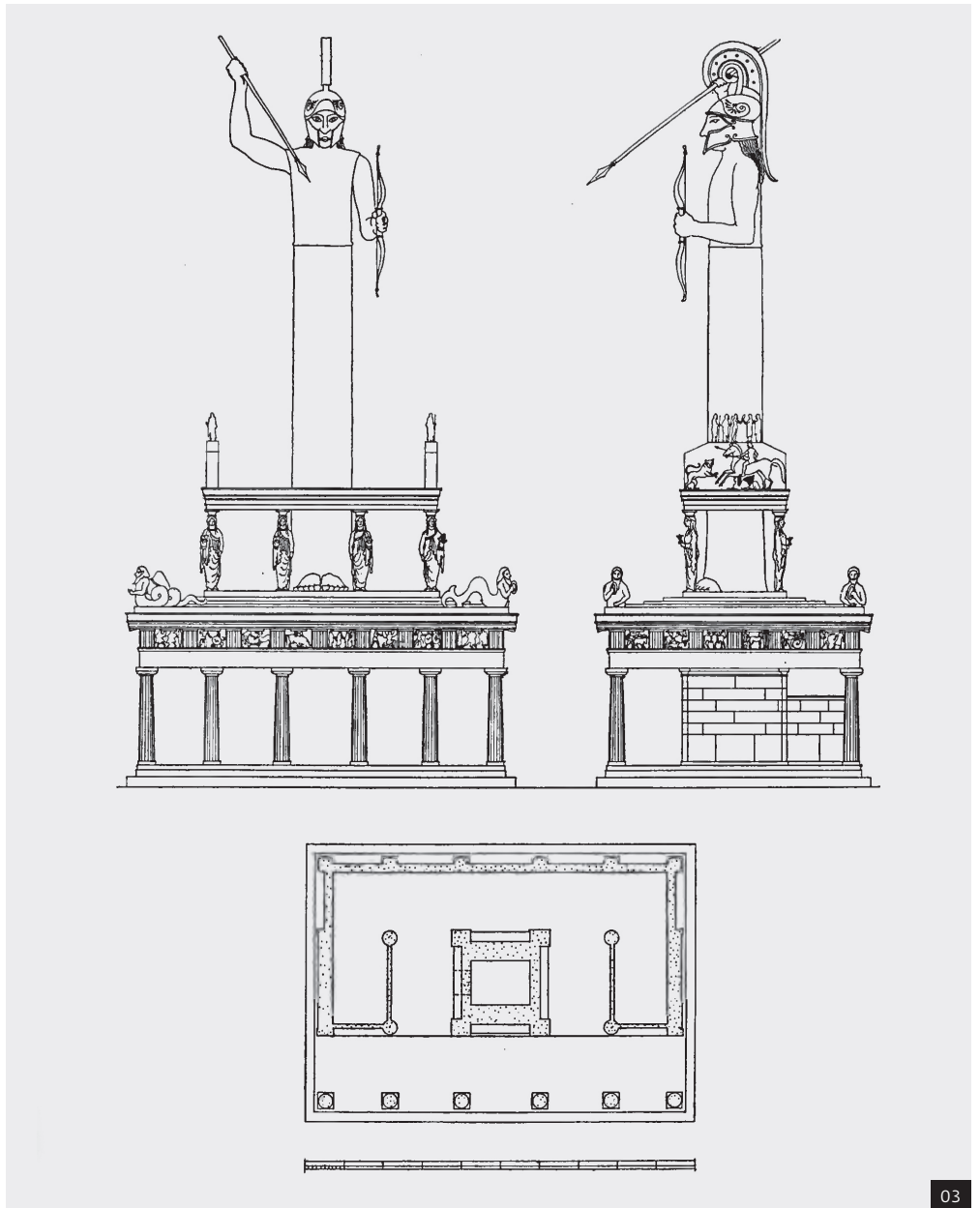
Το σωζόμενο τμήμα της κρηπίδας του θρόνου.

03

Σχεδιαστική αναπαράσταση του θρόνου από τον E. Fiechter (E. Fiechter, «Amyklai. Der Thron des Apollon», *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 33 (1918), σ. 191, εικ. 50.

04

Λίθινο αρχιτεκτονικό μέλος του θρόνου σε μορφή λεοντοπόδαρου. Φωτ.: Ερευνητικό Πρόγραμμα Αμυκλών.

03

04

και την εργασία της Amalia Faustoferrri (1996) που επικεντρώνεται στην ανάλυση των μυθολογικών θεμάτων στο διάκοσμο του θρόνου.

Το 2005, με την ομόφωνη έγκριση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, τη συμπάρσταση του Μουσείου Μπενάκη, τη συνδρομή της τοπικής Εφορείας Αρχαιοτήτων και μιας πλειάδας επιστημόνων, δρομολογήθηκαν υπό τη διεύθυνση του Άγγελου Δεληβορριά οι συστηματικές εργασίες του συνεχιζόμενου Ερευνητικού Προγράμματος Αμυκλών (δικτυακός τόπος: www.amyklaiion.gr). Στους στόχους του προγράμματος συμπεριλαμβάνεται ο έλεγχος όλων των προγενέστερων ανασκαφικών συμπερασμάτων, η πλήρης αποκάλυψη και ανάδειξη των αρχαιοτήτων και στην ανασκαφικά ανέγγιχτη δυτική πλευρά του χώρου, η σταδιακή μελέτη και δημοσίευση του συνόλου των παλαιών και των νέων ευρημάτων, η ήδη συντελεσθείσα εξαγορά όσων αγροκτημάτων γεινιάζουν, καθώς και η ολοκληρωτική απελευθέρωση του λόφου. Απώτερη βεβαίως επιδίωξη είναι η ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου, η έστω και μερική αποκατάσταση τμημάτων από τα μνημεία του και ο ευπρεπισμός της Αγ. Κυριακής ως συμβόλου της διαχρονικότητάς του (εικ. 12).

Τελετές και λατρεία

Στο θρησκευτικό κέντρο των Αμυκλών τιμούσαν το δεσμό του Απόλλωνα με τον Υάκινθο, με τελετές μύησης και διάβασης κατά τη διάρκεια της γιορτής των Υακινθίων. Τον Ιούλιο κάθε έτους συγκεντρώνονταν στο Αμυκλαίο πλήθος πιστών όλων των κοινωνικών τάξεων και από κάθε περιοχή της Λακωνίας. Τον πυρήνα των εορτασμών σχημάτιζε η ιδέα της θνήσκουσας μυθικής οντότητας και ο επαναλαμβανόμενος κύκλος θανάτου και ανάστασης, αποχωρισμού και σύνδεσης, καθώς και ανανέωσης του φυσικού και του ανθρώπινου περιβάλλοντος. Οι τελετές κατανέμονταν σε ημέρες θλίψεως και ημέρες χαράς συμβολίζοντας με αυτό τον τρόπο το πέρασμα από τη μια στην άλλη ηλικιακή και κοινωνική πραγματικότητα. Στα τελετουργικά δρώμενα αναβίωνε μεν η σχέση των δύο πρωταγωνιστών του μύθου, η φιλική τους κάποτε αναμέτρηση στη δισκοβολία, η θανατηφόρα αλλαγή της κατεύθυνσης του δίσκου με την πνοή του Ζέφυρου, που μάταια διεκδικούσε τον έρωτα του Υάκινθου, η συντριβή του Απόλλωνα και η μεταμόρφωση του αγαπημένου του στο ομώνυμο άνθος. Το θρησκευτικό, εντούτοις, υπόβαθρο μαζί με τα περίπλοκα μνημεία του ιερού πρέπει να στόχευαν στην έκφραση και εκτόνωση των

κοινωνικών, πολιτικών και ιστορικών εντάσεων της κοινωνίας της Λακεδαίμονος.

Εποχή του Χαλκού

Η πρωιμότερη χρήση του λόφου, πιθανότατα υπό τη μορφή οικισμού, τοποθετείται στην Ύστερη Πρωτοελλαδική περίοδο σύμφωνα με τις έρευνες τόσο του Τσουντά όσο και του τρέχοντος Προγράμματος. Το γεγονός ότι κατά την περίοδο αυτή στο λόφο της Αγ. Κυριακής είχε αναπτυχθεί ένας εκτεταμένος οικισμός επιβεβαιώθηκε τόσο από τα νέα ευρήματα (μεγάλη ποσότητα πρωτοελλαδικής ΙΙ κεραμικής) όσο και από τα διάσπαρτα κυκλικά ορύγματα — περί τα 30 έως σήμερα —, στα οποία οι προηγούμενοι ανασκαφείς δεν έδωσαν την απαιτούμενη προσοχή (εικ. 1). Σύμφωνα με ανάλογα παραδείγματα άλλων περιοχών, π.χ. Μπερμπάτι και Λέρνα, η εξακριβωμένη αποθηκευτική χρήση αυτών των ορυγμάτων πιστοποιεί την άνθηση του οικισμού, πριν από τη λατρευτική καθιέρωση του χώρου.

Η σημασία του λόφου ως χώρου λατρείας από το τέλος της Υστεροελλαδικής ΙΙΒ έως το τέλος της Υστεροελλαδικής ΙΙΓ (τέλη 13ου — τέλη 11ου αι. π.Χ.) πιστοποιείται από τα πρόσφατα ευρήματα, κυρίως ειδώλια, που είχαν κατατεθεί ως αναθήματα στην άγνωστη θεότητα που λατρευόταν στο υπαίθριο ιερό, και ρυτά που χρησιμοποιούνταν για σπονδές. Στα ειδώλια που βρέθηκαν διακρίνουμε τους εξής τύπους: α) ειδώλια γυναικείων μορφών τύπου Ψ, β) ζώομορφα ειδώλια — άλογα, βοοειδή, σκυλιά και αιγοπρόβατα, και γ) θραύσματα από μεγάλα τροχήλατα ζώομορφα ειδώλια (εικ. 13).

Γεωμετρικοί χρόνοι

Σύμφωνα με τα νέα δεδομένα δεν υφίσταται πλέον και το ερώτημα της συνέχειας της χρήσης του λόφου κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Από τον 10ο αιώνα π.Χ. όμως, οι αλλαγές είναι εμφανείς: τη λατρεία στο χώρο και την αυξημένη επισκεψιμότητα σε αυτόν επιβεβαιώνουν κυρίως ο τεράστιος όγκος ευρημάτων κεραμικής με χαρακτηριστικά δείγματα του εύρους τόσο της ποιότητας της διακόσμησης όσο και των σχημάτων των αγγείων, καθώς και τα πολυάριθμα αναθήματα από μέταλλο πλέον, σύμβολα της θρησκευτικής σημασίας του ιερού. Τον 8ο αιώνα π.Χ. επικρατούν κυρίως κοσμήματα, χάλκινα ελάσματα, χαρακτηριστικά για την επένδυση ξύλινων σκευών, και λειτουργικά σκεύη, κυρίως τριποδικοί λέβητες και υποστάτες. Εξαιρετικής σημασίας για το ρόλο του ιερού και την καλλιτε-

05

Άποψη του Αμυκλαίου από νοτιοδυτικά. Φωτ.: Ερευνητικό Πρόγραμμα Αμυκλών.

06

Οι μόνοι σωζόμενοι λίθοι από το ταφικό οικοδόμημα του Υάκινθου που ήταν και βάση του ξοάνου του Απόλλωνα. Φωτ.: Ερευνητικό Πρόγραμμα Αμυκλών.

07

Η πλατφόρμα για τις δοκιμαστικές ανασυντάξεις των αρχιτεκτονικών μελών του βωμού του Απόλλωνα. Φωτ.: Ερευνητικό Πρόγραμμα Αμυκλών.

08

Η πλατφόρμα για τις δοκιμαστικές ανασυντάξεις των αρχιτεκτονικών μελών του θρόνου.

09

10

09

Οι δύο όψεις χάλκινου
αγαματιδίου πολεμιστή
ύψ. 10 εκ., περ. 730 π.Χ.
(αρ. ευρ. ΑΜ/Μ 125).
Φωτ.: Ερευνητικό
Πρόγραμμα Αμυκλών.

10

Οι δύο όψεις χάλκινου
αγαματιδίου γενειοφόρου
ύψ. 12 εκ., περ. 760 π.Χ.
(αρ. ευρ. ΑΜ/Μ 30).
Φωτ.: Ερευνητικό
Πρόγραμμα Αμυκλών.

11

11

Οι περίβολοι του ιερού στη νότια και την ανατολική πλευρά του λόφου.

Φωτ.: Κ. Ξενικάκης.

χνική παραγωγή της λακωνικής χαλκοπλαστικής κατά το μέσον περίπου του 8ου αιώνα π.Χ. είναι τα ανθρωπόμορφα ειδώλια ύψους περίπου 10 εκ. (εικ. 9, 10) και τα πολυάριθμα ζωόμορφα αναθήματα.

Η πρώτη μνημειακή φάση του αποκλειστικά ιερού πια χώρου στο λόφο της Αγ. Κυριακής τοποθετείται στον 8ο και 7ο αιώνα π.Χ. Δύο είναι τα βασικά γνωρίσματα: Πρώτον, η ανέγερση του γεωμετρικού περιβόλου και, δεύτερον, η ύπαρξη ενός μεγάλων διαστάσεων ανεικονικού λατρευτικού αγάλματος-ξοάνου στα τέλη του 7ου αιώνα π.Χ. Για τις αυξημένες προφανώς ανάγκες

λειτουργίας του υπαίθριου ιερού απολαξεύτηκε ο φυσικός βράχος του λόφου στη ρίζα του για να ανεγερθεί στη νότια και την ανατολική του πλευρά ο περίβολος, ο οποίος συγχρόνως είχε και την ιδιότητα του αναλημματικού τείχους (εικ. 11). Οι διαστάσεις του μαζί με την τεχνική κατασκευής του επιτρέπουν την αποκατάστασή του σε ύψος 5 μ., στο επίπεδο δηλαδή της ανώτερης επιφάνειας του λόφου. Κατά την περίοδο αυτή τις λατρευτικές ανάγκες εξυπηρετούσε το ξόανο του Απόλλωνα, μια απλουστευμένη, κολοσσική όμως, μορφή, και ο τάφος του Υάκινθου που ήταν συνάμα και το βάθρο του λα-

12
Η εκκλησία της Αγ. Κυριακής στην κορυφή του ομώνυμου λόφου. Φωτ.: Ερευνητικό Πρόγραμμα Αμυκλών.

τρευτικού αγάλματος. Αξίζει να τονιστεί ότι το βάθρο απέκτησε μια συγκεκριμένη υπόσταση χάρη στη σωστή ερμηνεία ορισμένων δόμων τεραστίου μεγέθους από τον Μανόλη Κορρέ, τους οποίους κακώς είχαν αποτιμήσει οι Fiechter και Massow ως απροσδιόριστα δομικά στοιχεία (εικ. 6). Τα μνημειακά αυτά έργα, ξόανο και περίβολος, είχαν ως αποτέλεσμα τη διάλυση των παλαιότερων κατασκευών και τη χρήση του υλικού αυτού για την πλήρωση του κενού μεταξύ λόφου και περιβόλου. Ο μεγάλος όγκος αργών λίθων που βρέθηκε στη νοτιοανατολική γωνία του περιβόλου πρέπει να σχετίζεται με το υλικό αυτό.

Η εποχή της ακμής: 6ος αι. π.Χ.

«Βαθυκλέους δὲ Μάγνητος, ὃς τὸν θρόνον ἐποίησε τοῦ Ἀμυκλαίου» (Πaus. 3.18.9).

Η σημαντικότερη και δεύτερη μνημειακή φάση του ιερού είναι αυτή του ύστερου 6ου αιώνα π.Χ., τότε δηλαδή που οι Σπαρτιάτες προσκάλεσαν από τη Μαγνησία της Μικράς Ασίας τον αρχιτέκτονα Βαθυκλή, για την κατασκευή του ναού του Απόλλωνα, ενός μνημειακού όσο και αιγιματικού οικοδομήματος, του λεγόμενου «θρόνου», ο οποίος περιέβαλλε το ήδη υπάρχον ξόανο.

Ο «θρόνος»

Ο ενδελεχής σχολιασμός του θεαματικού ιερού από τον Πausανία και η διεξοδική από τον ίδιο μνεία των μυθολογικών παραστάσεων που κο-

μούσαν τον περιβάλλοντα το ξόανο θρόνο, επέτρεψαν στους αρχαιοδιφούντες να ασχοληθούν με την άγνωστη αρχιτεκτονική ιδιομορφία του αρχιτεκτονήματος ήδη από τον πρώιμο 19ο αιώνα. Έτσι είδαν το φως της δημοσιότητας κάποιες αναπαραστάσεις, κυριότερες των οποίων είναι οι απόπειρες των Quatremère de Quincy και Theodor Pyl, το 1814 και το 1852, καθώς και των Ludwig Ruhl και Adolf Furtwängler, το 1854 και το 1893. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλες αυτές τις προσπάθειες, που ανάγονται στις αφηγήσεις του περιηγητή, επικρατεί ως βασική ιδέα η μορφή του καθίσματος.

Η δομή του θρόνου άρχισε να αποκρυσταλλώνεται και να αποκτά επιστημονική υπόσταση το 1918 με τις δύο εναλλακτικές αναπαραστάσεις του Ernst Fiechter (εικ. 3), οι οποίες στηρίχθηκαν για πρώτη φορά στην ανάλυση των δεδομένων από τη μελέτη του συνόλου των αρχιτεκτονικών μελών που είχαν εντοπιστεί κατά τις ανασκαφές και την κατεδάφιση της παλιάς εκκλησίας. Το 1927 οι Ernst Buschor και Wilhelm von Massow αναγνώρισαν στο θρόνο του Απόλλωνα μια κατασκευή η οποία θα μπορούσε να έχει αποτελέσει το υπόδειγμα του ελληνοιστικού βωμού της Περγάμου. Ανάλογες απόψεις υποστήριξε και ο Roland Martin το 1976.

Στην αποψιλωμένη, ουσιαστικά, επιφάνεια του λόφου της Αγ. Κυριακής, δεν απέμενε ορατό παρά ένα μικρό τμήμα της θεμελίωσης και

το αντίστοιχο της κρηπίδας του θρόνου (εικ. 2). Ανάμεσα στα από κάθε άποψη σημαντικότερα ευρήματα των πρόσφατων ερευνών ξεχωρίζουν τα εξαιρετικής ποιότητας αρχιτεκτονικά μέλη του μνημείου που προέρχονται από ανασκαφές ή περισυλλογές και έχουν εμπλουτίσει το γνωστό υλικό. Το συνεχώς διογκούμενο απόθεμα μαρμάρων επέβαλε τη συγκέντρωση, την ταξινόμηση, τη συντήρηση και τη συγκόλληση τμημάτων που συνανήκουν, σε μια ειδικά διαμορφωμένη μέσα στο χώρο πλατφόρμα δοκιμαστικών συσχετισμών (εικ. 8).

Όλα αυτά τα δομικά στοιχεία και οι πρόσφατες μελέτες επικυρώνουν την άποψη ότι σε αυτό το έργο της ύστερης αρχαϊκής αρχιτεκτονικής συνυπήρχε ο δωρικός ρυθμός με την ιωνίζουσα τέχνη τόσο στην επεξεργασία των μαρμάρων όσο και στην ανάπτυξη των δομικών στοιχείων. Επιπλέον, από τα νεότερα δεδομένα αναδεικνύεται μια μορφή του ναού που παραπέμπει σε μια δομή που αναπτύσσεται σε ύψος. Στο πρώτο επίπεδο του ισογείου αποκαθίστανται τα λεοντοπόδαρα ως βάσεις των παραστάδων που αναγνώρισε ο Μανόλης Κορρές. Κίονες και κιονόκρανα, καθώς και τρεις διαφορετικές τυπολογικά ταινίες κορωνίδων ή επιστέψεων με ανάγλυφα φυτικά κοσμήματα, κατατάσσονται στα ανώτερα δύο, τουλάχιστον, επίπεδα. Σε αυτές τις ζώνες πρέπει να τοποθετηθούν και τα μοναδικά δωρικο-ιωνικά κιονόκρανα, που μόνο ως σπηρίγματα κάποιας προεξοχής μπορούν να ερμηνευτούν.

Την ίδια περίοδο οι δύο βασικές ενότητες του ιερού, ο θρόνος και τάφος του Υάκινθου που στήριζε το κολοσσιαίο ξόανο του Απόλλωνα, αποκτούν το διάκοσμό τους. Οι μυθολογικές παραστάσεις που μνημονεύει ο Πausanias είναι πλέον βέβαιο πως ήταν σφυρίλατες πάνω σε χάλκινες πλάκες, προσπλωμένες στις μαρμάρινες επιφάνειες. Στις εξωτερικές επιφάνειες των δόμων του τάφου/βάθρου, ο Μ. Κορρές διέκρινε βυθισμένα τα καρφιά της στερέωσης των μεταλλικών ανάγλυφων επενδύσεων. Έτσι λύνεται οριστικά πλέον και το πρόβλημα των διακοσμητικών στοιχείων του θρόνου από τα οποία δεν έχει έως τώρα βρεθεί κανένα τμήμα, έστω και αποσπασματικά διατηρημένο. Χάλκινη ήταν και η επένδυση του ξοάνου, το οποίο, παράλληλα με τις υπόλοιπες εργασίες, απέκρινε αυτή την εποχή την όψη μιας ανθρώπινης μορφής αφού, με τη βοήθεια του Κροίσου, όπως μας πληροφορεί ο Αθήναιος στους *Δειπνοσοφιστές* (6.232a), προστέθηκαν ως μεταλλικά στοιχεία η κεφαλή με το κράνος και τα απλωμένα χέρια του που κρατούσαν το τόξο και το δόρυ.

Τέλος, οι διαστάσεις του τάφου του Υάκινθου σε σχέση με την τονισμένη από τον Πausanias ευρυχωρία που τον περιέβαλλε προσφέρουν κάποιες ενδείξεις για τις απροσδιόριστες ακόμα διαστάσεις της κάτοψης, οδηγούν όμως, σε κάθε περίπτωση, στην ανάρτηση της έως σήμερα υποστηριχθείσας μικρής κλίμακας του κτιρίου.

Ο βωμός

Στο ίδιο χρονολογικό και ιστορικό πλαίσιο κατασκευάστηκε και ο μνημειακός κυκλικός βαθμιδωτός βωμός του Απόλλωνα, η θέση του οποίου είχε εντοπιστεί από τους Τσουντα και Fiechter και επιβεβαιώθηκε από τις πρόσφατες έρευνες. Η μνημειακότητα και αυτής της κατασκευής (διάμ.: 8 μ., ύψ.: 4 μ.), είναι χαρακτηριστική της νέας εικόνας που παρουσίαζε το ιερό στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. (εικ. 7).

Ο περίβολος

Οι νέες ερευνητικές εργασίες ανέτρεψαν πλήρως και την εικόνα για τον γιγαντιαίο διαστάσεων περίβολο του ιερού. Η μνημειακή αυτή κατασκευή αποκαλύφθηκε πλήρως σε όλο το μήκος της πορείας της, αναδεικνύοντας παράλληλα και δύο νέα στοιχεία: το κλειστό σχήμα της και την ύπαρξη πύλης στο βόρειο τμήμα της. Σε αντίθεση με τα παλαιότερα δεδομένα είναι πια φανερό ότι ο περίβολος της Αρχαϊκής περιόδου δεν αναπτύχθηκε σε σχήμα πετάλου μόνο κατά μήκος της νότιας, ανατολικής και βόρειας πλευράς του λόφου, αλλά περιέκλειε όλες τις πλευρές του. Την αναθεώρηση των παλαιότερων απόψεων για τη διαδρομή του περιβόλου επιβάλλει, επιπλέον, και η αποκάλυψη καταλοίπων από τη μνημειακή είσοδο του ιερού, πλάτους 6,30 μ., στη βορειοδυτική πλευρά της πορείας του και ανάμεσα σε υστερότερα κτίσματα. Τέλος, όπως και ο περίβολος του πρώιμου 7ου αιώνα π.Χ. έτσι και αυτός του 6ου αιώνα π.Χ. λειτούργησε παράλληλα και ως ανάλημμα φτάνοντας σε ύψος τα 7 μ. και πλάτος τα 3 μ., για να συγκρατεί τα χώματα του λόφου, διασφαλίζοντας την επιβαρυσμένη με τα φορτία των υπερκείμενων κατασκευών και τον κίνδυνο κατολισθήσεων στατική του ευστάθεια (εικ. 11). Αλλαγές στην τεχνική δόμησης, επισκευές και διατάραξη δομής καθιστούν ακόμη αβέβαιο το εάν η κατασκευή αυτή ολοκληρώθηκε ενιαία ή σταδιακά.

Σε πλήρη ανάπτυξη, λοιπόν, την εποχή της Πελοποννησιακής Συμμαχίας και κυρίως κατά τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ., το ιερό με τη μνημειακότητά του συμβόλιζε την περίοδο της μεγάλης ακμής της Σπάρτης. Ωστόσο, το αντίθετο ισχύει

για τα κινητά ευρήματα της Αρχαϊκής περιόδου του ιερού, τα οποία είναι ελάχιστα. Ξεχωρίζουν για τη χαρακτηριστική για ιερά μεγάλη ποσότητα τους οι αρύβαλλοι, τόσο οι απλοί ακόσμητοι όσο και οι πιο περίτεχνοι με διάκοσμο σε μελανό ή λευκό βάθος. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα χάλκινα αναθήματα, θραύσματα από ελεφαντοστέινα πλακίδια, καθώς και αποτμήματα ειδωλίων, παράλληλα των οποίων έχουν βρεθεί και στα υπόλοιπα γνωστά ιερά της Πελοποννήσου τον 7ο και 6ο αιώνα π.Χ. Τα ποιοτικά όμως δείγματα της λακωνικής κεραμικής, όπως αυτά που έχουν βρεθεί στα άλλα ιερά της Σπάρτης, απουσιάζουν. Το ακατανόητο αυτό γεγονός θα μπορούσε ίσως να αποδοθεί στην καταστροφή της στρωματογραφίας και τη συστηματική λεηλασία του χώρου στα νεότερα χρόνια.

Από τους κλασικούς χρόνους έως την Ύστερη Αρχαιότητα

Φτωχή είναι, επίσης, η συγκομιδή κινητών ευρημάτων της Κλασικής, Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής εποχής. Οι γραπτές μαρτυρίες αλλά και η οικοδομική δραστηριότητα της Ύστερης, κυρίως, Ρωμαϊκής περιόδου, μαρτυρούν ότι σε κάθε περίπτωση τα έθιμα της λατρείας συνέχισαν να τελούνται στους χώρους του Αμυκλαίου.

Από τον Πausανία μαθαίνουμε ότι η διάρκεια της ζωής του Αμυκλαίου παρατεινόταν φυσιολογικά και μετά την εποχή του Αδριανού. Η εικόνα αλλάζει σαφώς τον 4ο αιώνα μ.Χ., κυρίως λόγω της κατασκευής ενός οικοδομήματος μεγάλων διαστάσεων στο βόρειο άκρο του ιερού και μικρότερων χώρων που εφάπτονταν στην εσωτερική πλευρά του περιβόλου στη δυτική πλαγιά του λόφου. Η εικόνα αυτή συμπληρώνεται από τη μαρτυρία του Ιμέριου, ρήτορα του 4ου αιώνα μ.Χ., που αναφέρει στην 31η και 72η ομιλία του ότι, αφενός, η πόλη της Σπάρτης την εποχή του καλλωπίστηκε και, αφετέρου, επισκέπτεται το Αμυκλαίο για να προσευχηθεί στο θεό Απόλλωνα. Στις υπάρχουσες πληροφορίες προστίθεται και η ενεπίγραφη ερμαϊκή στήλη του Σέξτου Ευδάμονα Ονασικράτη, το πάνω μέρος της οποίας αναγνωρίστηκε στις μουσειακές αποθήκες και συγκολλήθηκε. Η στήλη αυτή, χρονολογημένη στο πρώτο μισό του 4ου αιώνα μ.Χ., χρησιμοποιήθηκε ως οικοδομικό υλικό για την κατασκευή ενός πρόχειρου καναλιού. Τη σταδιακή αλλά ουσιαστική αλλαγή της εικόνας του ιερού, με τη διάλυση των αρχαίων μνημείων από τον 5ο και 6ο αιώνα μ.Χ. και εξής, επιβεβαιώνονται τα ταφικά οικοδομήματα, το ένα από τα οποία κατασκευάστηκε στην τάφο θεμελίωσης του

θρόνου, καθώς και οι απλές ταφές για τις οποίες χρησιμοποιήθηκε υλικό κυρίως από το θρόνο.

Κατά τα παλαιοχριστιανικά χρόνια, φαίνεται πως η ζωή του ιερού είχε πλέον τερματιστεί. Τότε χρονολογούνται άλλωστε τα ίχνη μιας αρχιτεκτονικά ακόμα αδιευκρίνιστης βασιλικής, καθώς και ορισμένοι κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι με ασβεστοκονίαμα. Ο Τσουντας εντόπισε στην κορυφή του λόφου, ακριβώς κάτω από τη σημερινή Αγ. Κυριακή, έναν τρίκογχο κοιμητηριακό ναΐσκο των μεσοβυζαντινών χρόνων με τον οποίο συσχετίζει και την ύπαρξη εκτεταμένου νεκροταφείου που καταλάμβανε την επιφάνεια του ιερού. Τότε, και κυρίως κατά την Ύστερη Βυζαντινή περίοδο, πρέπει να άρχισε η συστηματική χρήση των αρχιτεκτονικών μελών από τα κτίσματα του Αμυκλαίου ως οικοδομικού υλικού και η διασπορά τους σε όλη την περιοχή της κοιλάδας του Ευρώτα.

Η ανασκαφή και η κοινότητα

Μια από τις προτεραιότητες του Ερευνητικού Προγράμματος Αμυκλών είναι η ολιστική, πολιτισμική ερμηνεία του αρχαιολογικού χώρου και η εμβάθυνση σε θέματα όπως αξίες, πεποιθήσεις, πολιτιστικές πρακτικές, χρήση της γης κ.ά., που χαρακτηρίζουν το αρχαιολογικό περιβάλλον και την κοινωνία που το πλαισιώνει. Με στόχο τη θετική παρέμβαση στη σχέση της τοπικής κοινωνίας με την κληρονομιά της, το 2015 και το 2016 πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του Προγράμματος, με τη βοήθεια μιας ομάδας φοιτητών Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, επιτόπιες έρευνες κοινού από τις οποίες συγκεντρώθηκαν περισσότερα από 200 ερωτηματολόγια που αφορούσαν ιστορίες και αφηγήσεις για το λόφο της Αγ. Κυριακής. Η έρευνα αυτή, αξιοποιώντας τα στοιχεία που συλλέχθηκαν, αποβλέπει στην ένταξη και των κατοίκων των γειτονικών οικισμών στο σχεδιασμό δράσεων διαχείρισης και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, συμπληρώνοντας τις εκπαιδευτικές δράσεις και τις οργανωμένες ξεναγήσεις στον αρχαιολογικό χώρο για όλες τις ηλικιακές ομάδες (εικ. 14).

Είναι φανερό πως οι εν εξελίξει έρευνες έχουν συμβάλει σημαντικά στη διαλεύκανση των εκκρεμών ζητημάτων που σχετίζονταν με την εικόνα του ιερού γενικότερα και, ειδικότερα, με ένα από τα σπουδαιότερα μνημεία της ελληνικής αρχαιότητας, το θρόνο. Βέβαιο είναι, επιπλέον, ότι με την ολοκλήρωσή τους θα αποδοθεί στο κοινό ένας αρχαιολογικός χώρος οργανικά ενταγμένος στην καθημερινότητα της πόλης.

13
Τροχήλατο ειδώλιο
βοοειδούς με γραμμική
διακόσμηση, από τις
ανασκαφές Τσουντα.
Μουσείο Μπενάκη 11–12
(2011–2012), σ. 110.

13

14

14
Στιγμιότυπο από
οργανωμένη επίσκεψη
στον αρχαιολογικό
χώρο.
Φωτ.: Ερευνητικό
Πρόγραμμα Αμυκλών.

Βιβλιογραφία

Buschor Ernst / von Massow Wilhelm, «Vom Amyklaion», *Athenische Mitteilungen* 52 (1927), σ. 1–85.

Calligas Petros, «From the Amyklaion», στο *ΦΙΛΟΛΑΚΩΝ. Lakonian studies in honour of Hector Catling*, Λονδίνο 1992, σ. 31–48.

Δεληβορριάς Άγγελος, «Αμύκλες. Το ιερό του Απόλλωνος», στο Α.Γ. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία, Πελοπόννησος*, Αθήνα 2012, σ. 540–543.

Delivorrias Angelos, «The Throne of Apollo at the Amyklaion: Old proposals, new perspectives», στο W.G. Cavanagh / C. Gallou / M. Georgiadis (επιμ.), *Sparta and Laconia: From Prehistory to Pre-modern. Proceedings of the Conference held in Sparta, organised by the British School at Athens, the University of Nottingham, the 5th Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities and the 5th Ephoreia of Byzantine Antiquities, 17–20 March 2005*, Sparta (BSA Studies, 16), Λονδίνο 2009, σ. 133–135.

Delivorrias Angelos / Vlizos Stavros (επιμ.),

«Amykles Research Project: Works 2005–2010», *Μουσείο Μπενάκη 11–12* (2011–2012), σ. 73–191.

Δημακοπούλου Καίτη, *Το Μυκηναϊκό Ιερό στο Αμυκλαίο και η ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδος στη Λακωνία*, Αθήνα 1982.

Demakourouli Katie, «Το Μυκηναϊκό Ιερό στο Αμυκλαίο: Μια νέα προσέγγιση», στο W.G. Cavanagh / C. Gallou / M. Georgiadis (επιμ.), *Sparta and Laconia: From Prehistory to Pre-modern. Proceedings of the Conference held in Sparta, organised by the British School at Athens, the University of Nottingham, the 5th Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities and the 5th Ephoreia of Byzantine Antiquities 17–20 March 2005*, Sparta (BSA Studies, 16), Λονδίνο 2009, σ. 95–104.

Faustoferri Amalia, *Il trono di Amyklai e Sparta. Bathyklés al servizio del potere*, Περούτζια 1996.

Fiechter Ernst, «Amyklæe. Der Thron des Apollon», *Jahrbuch des Deutschen*

Archäologischen Instituts 33 (1918), σ. 107–245.

Martin Roland, «Bathyclès de Magnésie et le trône d'Apollon à Amyklæe», *Revue Archéologique* 1976, σ. 205–218.

Prückner Helmut, «Ein Thron für Apollon», στο H. Froning (επιμ.), *Kotinos. Festschrift für Erika Simon*, Mainz/Rhein 1992, σ. 123–130.

Τσουντας Χρήστος, «Εκ του Αμυκλαίου», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1892, σ. 1–26.

Vlizos Stavros, «The Amyklaion revisited: New Observations on a Laconian Sanctuary of Apollo», στο *ATHENS-SPARTA: Contribution to the Research on the History and Archaeology of the two Cities*, Onassis Cultural Center New York, 21.04.2007, Νέα Υόρκη 2009, σ. 11–23.

Vlizos Stavros, «Das Heiligtum und seine Beigaben: Bronzestatuetten vom Amyklaion», στο H. Frielinghaus / J. Stroszeck (επιμ.), *Kulte und Heiligtümer in Griechenland: Neue Funde und Forschungen*, Möhnesee 2017, σ. 71–95.